

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

PHILOLOGY

ФИЛОЛОГИЯ

ԴԱՎԻԹ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ*

DOI:10.57155/KACQ8679

ԳՐԻԳՈՐ Բ. ՎԿԱՅԱՍԵՐԻ ՆԱԽԱԶՁԵՌՆԱԾ ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

Բանալի բառեր՝ Գրիգոր Բ. Վկայասեր, Կիրակոս Դրազարկեցի, Բյուզանդական կայսրություն, Կիլիկիա, Կոստանդնուպոլիս, եկեղեցական փոխհարաբերություններ, Սև լեռան վանքեր, թարգմանական գործունեություն, կրթական կենտրոններ:

Սև լեռան վանքերը¹ միջնադարում հանդիսացել են վանականության բազմամշակութային կենտրոններ², որտեղ բեղուն մատենագրական գործունեու-

* Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, պ.գ.դ., gevorgyan.davit94@gmail.com, հոդվածը ներկայացնելու օրը՝ ապրիլի 3, 2022, գրախոսելու օրը՝ մայիսի 5, 2022:

¹ Սև լեռան հայկական վանքերի տեղադրությունը հստակ չէ: Պատմաաշխարհագրական բնույթի հարցերի վերաբերյալ տե՛ս J. Weitenberg, “The Armenian Monasteries in the Black Mountain”, *East and West in the Medieval Eastern Mediterranean, I, Antioch from the Byzantine reconquest until the end of the crusader principality, Acta of the congress held at Hernen Castle in May 2003* (Orientalia Lovaniensia Analecta, 147), ed. by K. Ciggaar and M. Metcalf, Leuven – Paris – Dudley, MA, 2006, pp. 79-92: Նսև՝ Կ. Մուրաֆյան, *Կիլիկիան կայսրությունների խաչմերուկում*, Երևան, 2001, էջ 312-315: Յ. Տէր-Ղազարեան, *Հայկական Կիլիկիա: Տեղագրություն*, Անթիլիաս, 1966, էջ 66-71:

² Ուշագրավ է, որ Կաստիլիայի թագավոր Ալֆոնսո X Իմաստունի (1252-1284) մեկենասությամբ գրված և հաճախ նրան վերագրվող ս. Մարիամ Աստվածածնի 420 երգերից մեկում հիշատակվում է Սև լեռը (տե՛ս Ռ. Կյուպենկյան, *Հայ-պորտուգալական հարաբերություններ*, Երևան 1986, էջ 22): Պոեմի գլխավոր հերոսը սատանայի ձեռքից ազատվելու նպատակով նավարկելով հասնում է Հայաստան (այսինքն՝ Կիլիկիայի Հայկական թագավորություն), որտեղից էլ անցնում է Սև լեռ՝ այնտեղ գտնելով մի սրբակենցաղ ճգնավորի, որը խորհուրդ է տալիս աղոթել ս. Մարիամին և խոստանում պատանու համար պատարագ մատուցել: Հաջորդ օրը, պատարագի ընթացքում սատանաները տղային առևանգում են եկեղեցուց, սակայն ս. Մարիամ Աստվածածինը փրկում է նրան և վերադարձնում եկեղեցի (պոեմի համառոտ ամփոփումն անգլերենով տե՛ս *The Oxford Cantigas de Santa Maria Database*, director S. Parkinson, poem number 115, http://csm.mml.ox.ac.uk/index.php?narOption=nar&p=poemdata_view&rec=115): Կարծում ենք՝ միջնադարում Սև լեռան

թյուն են ծավալել ասորի, հայ, հույն, վրացի և լատին կրոնավորները: Հայկական վանքերը Սև լեռներում ծաղկում են ապրել ԺԱ. դարից սկսած՝ վերածվելով թե՛ Կիլիկյան Հայաստանի, թե՛ բուն Հայաստանի գրչության, մշակութային և կրթական նշանավոր կենտրոնների, որոնց ձևավորման ու զարգացման գործում նշանակալի է Գրիգոր Վկայասերի (1066-1105) և նրա գործակիցների ներդրումը:

1066 թ. Կարսի թագավոր Գագիկ Բ Աբասյանի և նրա ղուստր Մարիամի միջնորդությամբ, ինչպես նաև Բյուզանդիայի Կոստանդին X Դուկաս (1059-1067) կայսեր թույլտվությամբ, կաթողիկոս է օծվում Գրիգոր Մագիստրոսի որդին՝ Վահրամը՝ ստանալով Գրիգոր անունը³: Գրիգոր Վկայասերը կաթողիկոսական գահը ստանձնում է դժվարին ժամանակաշրջանում, երբ կործանվել էր Բագրատունյաց թագավորությունը, ուժգնացել էին սելջուկ-թյուրքական արշավանքները, իսկ Բյուզանդիայի ծավալած պառակտիչ քաղաքականության արդյունքում հայ ազատանին, կայսրին հանձնելով իր տոհմական կալվածքները և Բյուզանդական տիրույթներ ստանալով, վերաբնակեցվում էր Կիլիկիայում, Կապադովկիայում և Հյուսիսային Ասորիքում⁴: Ստեղծված աշխահաքաղաքական նոր պայմաններում վտանգված էր նաև Հայոց եկեղեցու ինքնուրույնությունը: 1045 թ. Անիի անկումից հետո թե՛ Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսը և թե՛ նրա հաջորդը՝ Խաչիկ Բ Անեցին, կայսրերի հրամանով արգելափակվում են Կոստանդնուպոլսում, և նույնիսկ, երբ ազատվում են արքայից, Բյուզանդիան արգելում է նրանց վերադառնալ Անի՝ շարունակելով թուլացնել կաթողիկոսական իշխանությունը, և, ըստ երևույթին, նաև մտավախություն ունենալով, որ կաթողիկոսները կարող են այնտեղ հայերի համար միավորիչ ուժ հանդիսանալ⁵: Բյու-

վամբեր՝ որպես ճգնակեցության կենտրոն, մեծ համբավ էին ձեռք բերել և հայտնի էին Կիլիկիայի սահմաններից դուրս, ինչն էլ արտացոլվել է այս շափածո ստեղծագործության մեջ:

³ Գրիգոր Վկայասերի կաթողիկոսանալը դեռևս ծրագրել էր Գրիգոր Մագիստրոսը: Վերջինս Պանկավունյաց տոհմը ներկայացնում է որպես Արշակունիների և Գրիգոր Լուսավորչի շառավիղ, ինչպես նաև աշխարհիկ ու հոգևոր շրջանակներում սկսում է արժանավերջ Սահակ Պարթևի տեսիլը, ըստ որի Գրիգոր Լուսավորչի շառավիղներից մեկը կրկին կաթողիկոս է օծվելու: Շրջանառվող այս գաղափարները պարարտ հող են նախապատրաստում Վահրամի կաթողիկոսանալու համար (մանրամասն տե՛ս Կ. Մաթևոսյան, *Անիի ազնվականության պատմությունից կամ երեք Գրիգոր Մագիստրոս*, Երևան, 2015, էջ 74-83: Նաև Կ. Մաթևոսյան, *Անի և անեցիները*, Երևան, 2021, էջ 200-210): 1066 թ. կաթողիկոսական իշխանության վերականգման հանգամանքների վերաբերյալ ֆննդությունը տե՛ս Վ. Փորոսյան, *Հայոց կաթողիկոսական իշխանությունը (ԺԱ. դարի կեսեր – ԺԲ. դարի սկիզբ)*, Երևան, 2018, էջ 23-44:

⁴ Ա. Բոգոյան, «Կիլիկիայի հայկական պետությունը. իշխանությունից թագավորություն», *էջմիածին*, 2006, դեկտեմբեր, էջ 75:

⁵ Ըստ Արիստակես Լաստիվերցու, Կոստանդին IX Մոնոմախ կայսրը Պետրոս Գետադարձին արգելափակում է Կոստանդնուպոլսում՝ վախենալով, որ վերջինս կարող է Անիում ապստամբեցնել հայերին (այս հարցի առնչությամբ տե՛ս Կ. Մաթևոսյան, *Անի. եկեղեցական կյանքը և ձեռագրական ժառանգությունը*, Սբ. Էջմիածին, 1997, էջ 43-46: Վ. Փորոսյան, *Հայոց կաթողիկոսական իշխանությունը*, էջ 105-106):

զանդիայի նպատակն էր Հայոց աշխարհիկ իշխանության պառակտումից հետո իրեն ենթարկել նաև Հայոց եկեղեցին՝ սահմանափակելով կաթողիկոսների գործունեությունը և պարտադրելով ընդունել քաղկեդոնականություն: Գրիգոր Վկայասերը քաջ գիտակցում էր այս ժամանակաշրջանում ստեղծված վտանգները և իր գործունեությամբ փորձեց պաշտպանել Հայոց եկեղեցին հույների կողմից հնչող մեղադրանքներից ու ամրապնդել եկեղեցու դավանական և ծիսական հենքը՝ հարստացնելով մատենագրությունն ու նպաստելով Կիրիկիայում ուսումնագիտական կենտրոնների հիմնմանը:

Այսպես, ըստ Մ. Ավդալբեգյանի՝ «...Վկայասերի շնորհիվ տոնակարգ են մտնում հայկական տոներն ու սրբախոսությունները, դրանք կայունացվում և օրինականացվում են և հետագայում տեղադրվում թարգմանական Հայսովավուրք ժողովածուների մեջ՝ ձևավորվելով իբրև հայկական Հայսովավուրք՝ իր ուրույն խմբագրությամբ... Գրիգոր Վկայասերի ու Կյուրակոս աշակերտի հիշատակարանների, մատենագրական աղբյուրների համագիր քննությամբ պարզվում է հայ Հայսովավուրքների ծագման պատմությունը ճաշոց ժողովածուների հիմքի վրա...»⁶: Այս հարցը մանրամասն քննել է նաև Ռ.Վարդանյանը. «...Գրիգոր Վկայասերը, Գրիգորիսը, ինչպես և Կիրակոսը ոչ միայն թարգմանել են վարքեր և վկայաբանություններ, գրել նոր ներբողյաններ մեր սրբերի մասին, այլ դրանց և արդեն եղածի հիման վրա կազմել Յայսմաուրք: Հանրահայտ են հատկապես Գրիգոր Վկայասերի, ինչպես և Գրիգորիսի թարգմանությունները ու սեփական ստեղծագործությունները, որոնք սփռված են տարբեր ճառընտիրներում և Յայսմավուրքներում»⁷: Մ. Ավդալբեգյանը նշում է, որ Յայսմաուրք ժողովածուների ստեղծման գաղափարը «բնութագրական է ոչ միայն մեր, այլև ուրիշ ժողովուրդների պատմական համապատասխան ժամանակաշրջանների համար: Նշված արարողական ժողովածուները, եկեղեցական տոնակարգի սահմաններից բացի, ստանում էին պատմական նշանակություն, սեփական-ազգային ավանդների պահպանումով սահմանազատվում ու հակադրվում էին օտար նվաճողների հնարավոր ոտնձգություններին»⁸:

Ուշագրավ է, որ ԺԱ. դարում թարգմանական բեղուն գործունեություն են ծավալել նաև վրացիները՝ Յեփիմիոս Աթոնեցու (Եփիմիե Մթածմինդելի, 955-1028) և Գիորգի Մթածմինդելի (1009-1065) գլխավորությամբ⁹: Ինչպես կտես-

⁶ Մ. Ավդալբեգյան, «Յայսմաուրք» ժողովածուները, Երևան, 1982, էջ 52:

⁷ Ռ. Վարդանյան, Հայոց Տոնացույցը (4-18-րդ դարեր), Երևան, 1999, էջ 284: Գրիգոր Վկայասերի գործունեության վերաբերյալ տե՛ս նաև Ղ. Ալիշան, Շնորհալի եւ պարագայ իւր, Վենետիկ, 1873, էջ 32-33: Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, Բ. Ա. Էջմիածին, 2001, էջ 1498-1500:

⁸ Մ. Ավդալբեգյան, «Յայսմաուրք» ժողովածուները, էջ 36:

⁹ Յեփիմիոս Աթոնեցին, ի թիվս այլ երկերի, հունարենից վրացերեն է թարգմանել Հովհան Պանոփի կանոնագիրը՝ իր կողմից հայերին վերաբերող կանոններ ավելացնելով, որոնք

նենք, այս շրջանում վրացի վարդապետների ձեռնարկած մատենագրական գործունեության առանցքային նպատակը նույնն էր, ինչ հայերինը՝ պաշտպանել եկեղեցու ինքնուրույնությունը՝ հարստացնելով եկեղեցական մատենագրությունը և ամրապնդելով դավանական հենքը, որը թույլ կտար հակադրվել Հունական եկեղեցու ոտնձգություններին:

1065 թ. մահանում է Գիորգի Մթածմինդելին, իսկ արդեն 1066-1068 թթ. միջակայքում Գիորգի Մցիրեն գրի է առնում նրա վարքը: Վարքագրի հաղորդած տեղեկությունների համաձայն, երբ Անտիոքի պատրիարքական աթոռը զբաղեցնում է Կոստանդնուպոլսից նոր ժամանած Թեոդոսիոսը¹⁰, հույները փորձում են զրպարտել վրացի վանականներին՝ նպատակ ունենալով հեռացնել նրանց Սև լեռան Ս. Սիմեոն վանքից. «Օգնիր մեզ, սուրբ տեր, ազատիր մեզ այս մեծ պատուհասից և փրկիր մեզ այս անպիտան և օտար մարդկանցից, քանի որ թվով շուրջ վաթսուն մարդ կա մեր վանքում, որոնք իրենց վրացի են կոչում, բայց մենք չգիտենք, թե ինչ մտադրություն ունեն, կամ թե որն է նրանց հավատքը: Առանց այդ էլ նրանք հենց այնպես գրավել են վանքի շուրջ կեսը»: Սա լսելով պատրիարքը զարմացավ և ասաց նրանց. «Ինչպե՞ս է հնարավոր, որ վրացիները չեն հարում ուղղափառությանը»: Եվ, քանի որ նա դեռ ծանոթ չէր մեր ծագմանը, նրանք հավաստիացրին, ու քողարկելով իրենց խորամանկությունը՝

բացակայում են հունարեն բնագրում: Այդ կանոնների, ինչպես նաև, Գիորգի Մթածմինդելիի վարդից որոշ հատվածների վրացերենից հայերեն թարգմանությունը տե՛ս **Լ. Մելիսեթ-Բեկ**, *Վրաց աղբյուրները Հայաստանի չեվ հայերի մասին*, հ. Ա. (Ե-ՓԲ դար), Յերեվան, 1934, էջ 102-104, 119-121: Յեփիմիոս Արոնեցու և Գիորգի Մթածմինդելիի մասին մասին նաև տե՛ս **П. Курцикидзе**, “Евфимий Святогорец”, *Православная Энциклопедия*, Т. XVII, под. ред. Патриарха Московского и всея Руси **Алексия II**, Москва, 2008, с. 457-461. **Э. Габидзашвили, Н. Н. Крашенинникова**, “Георгий Святогорец”, *Православная Энциклопедия*, Т. XI, под. ред. Патриарха Московского и всея Руси **Алексия II**, Москва, 2006, с. 75-78.

¹⁰ Հավանական է Անտիոքի պատրիարք Թեոդոսիոս III (1057-1059) է: Նիկոն Սկլեոնցին «Տակախոնի» 31-րդ գլխում հաղորդում է, որ Անտիոքի պատրիարքը ժամանակին իրեն առաջարկել է փահանա ձեռնադրել, որից ինքը հրաժարվել է. «When our most holy master the patriarch summoned me – I was all the same still young – he did not precisely know my circumstances nor my mentality. He started to speak to me about ordaining me a priest and sending me to Baghdad. As to me, however, being certain of myself, that I am unacceptable for ordination, I was not interested» (**W. J. Aerts**, “Nikon of the Black Mountain, Witness to the First Crusade ? Some remarks on his person, his use of language and his work, named Taktikon, esp. Λόγος 31; Λόγος 31, translation”, *East and West in the Medieval Eastern Mediterranean, I, Antioch from the Byzantine reconquest until the end of the crusader principality, Acta of the congress held at Hernen Castle in May 2003*, (Orientalia Lovaniensia Analecta, 147), ed. by **K. Ciggaarand M. Metcalf**, Leuven – Paris – Dudley, MA, 2006, p. 142): Վ. Աերցը կարծում է՝ այդ պատրիարքը կարող է Թեոդոսիոս III լինել (տե՛ս նույն տեղում, էջ 142, ծնթ. 12):

ասացին. «Մենք չգիտենք՝ նրանք վրացի՞ են, թե՞ հայ, և նրանց քահանան էլ մեր վանքում պատարագ մատուցելու իրավունք չունի»¹¹ (ռուսերենից թարգմանությունը — Դ. Գ.): Այն, որ Ս. Սիմեոն վանքում վրացիներին արգելել էին պատարագ մատուցել, վարքում խոստովանում է նաև Գիորգի Մցիրեն՝ որպես պատճառ նշելով, թե ինչ-որ ժամանակ առաջ մի վրացի քահանա փորձել է վանքում պատարագ մատուցել առանց պատշաճ քահանայական զգեստի՝ սովորական տրեխներով և թիկնոցով:

Հաշվի առնելով, որ քաղկեդոնականություն ընդունած հայերը հաճախ կասկածվում էին «հերետիկոսություն» և Հայոց եկեղեցու դավանանքին գաղտնի հետևելու մեջ՝ զարմանալի չէ, որ հայ լինելու մեղադրանքը բավարար հիմք էր վրացի վանականների նկատմամբ հավատաքննություն սկսելու համար: Հետաքրքրական է, որ ի պաշտպանություն Սև լեռան վանքերում բնակվող հայ քաղկեդոնականների, հանդես է եկել Նիկոն Սևեռնեցին: Այս հարցին անդրադառնում է Ն. Մառը. «Նիկոնի հակիրճ հաղորդումից, սակայն, պարզ է դառնում, թե հատկապես ինչն էր դավանակից հայերի նկատմամբ հույների վրդովմունքի պատճառը: Հենց նույն հանգամանքով էր պայմանավորված որոշ հույների անբայրացակամ վերաբերմունքը նաև ուղղափառ վրացիների հանդեպ. նրանք պահպանում էին իրենց մայրենի լեզուն»¹²: Վ. Զորաձեն կարծում է՝ Ս. Սիմեոն

¹¹ «Помоги нам, святой владыко, и избави от великой беды, и освободи нас от людей негодных и иноплемennых, ибо есть в монастыре нашем до шестидесяти человек, которые грузинами именуют себя, и не ведаем, о чем они думают, или какая есть вера их. И так дорасно полмонастыря захватили». И услышав это, патриарх удивился и сказал им: «И как это так возможно, чтобы грузины были неправославны?» Ибо еще не знал рода нашего, они же утверждали ему и как бы в покровение лукавства сказали ему: «Не ведаем, грузины ли они, или армяне, да и пресвитер их не может служить литургию в монастыре нашем»» (Գիորգի Մցիրե, «Житие и гражданство святого и блаженного отца нашего Гиорги Святогорца, перевод с древнегрузинского протоиерея Иосифа Зетеишвили», Символ, № 38, Декабрь, Париж, 1997, с. 284). Այս հատվածում հանդիպող «дорасно» բառի շուրջ թարգմանիչը գրում է. «Дорисад - огрузиненное греч. δωρεά - бесплатно, напрасно, вотще» (նույն տեղում, ծմբ. 50): Գիորգի Մթածմինդելի վարքի անգլերեն հատվածաբառ թարգմանությունը տե՛ս W. Djbadze, *Materials for the study of Georgian monasteries in the Western environs of Antioch on the Orontes* (Corpus Scriptorium Christianorum Orientalium, Vol. 372, Subsidia, T. 48), Louvain, 1976, pp. 50-59: Այս հատվածի թարգմանությունը չի ընդգրկվել Լ. Մելիքսեթ-Ֆեկի «Վրաց աղբյուրները Հայաստանի լեվ հայերի մասին» եռահատոր աշխատության մեջ:

¹² Ն. Մառ, «Աբբատներ». քրիստոնյաների մոնոլոգներն անվանումը հայ քաղկեդոնականների խնդրի առնչությամբ, ռուսերենից հայերեն թարգմանեցին՝ է. Մ. Շիրինյանը, Ա. Մելքոնյանը, Գ. Սարգսյանը, Մ. Մամյանը, ռուսերենից ֆրանսերեն թարգմանեց Ս. Ն. Մուրավյովը, Երևան, 2016, էջ 51-52): Քաղկեդոնական հայերը իրենց ծիսակարգը կատարում էին հայերենով, բացառությամբ «Սուրբ Աստված» աղոթքի, որը ստիպված էին ասել հունարենով, որպեսզի չավելացնեն «որ խաչեցար վասն մե» հատվածը (Նիկոն Սևեռնեցու հաղորդած տեղեկությունների և փաղկեդոնական հայերի մասին նաև տե՛ս է. Մ. Շիրինյան, «Կիրությունը Կի-

վանքից վրացիներին հեռացնելու փորձը ոչ միայն զուտ դավանական բնույթի շարժառիթներ կարող էր ունենալ, այլև՝ տնտեսական. Ս. Սիմեոն վանքը տիրապետում էր բավականին ընդարձակ կալվածքների ու հարստության, և հույները չէին ցանկանում, որ վրացի վանականները որևէ հավակնություններ ունենան այդ ամենի նկատմամբ, իսկ ինչպես տեղեկանում ենք Գիորգի Մթածմինդելիի վարքից, վանքում բնակվում էր շուրջ վաթսուներեք վրացի վանական, որոնք զբաղեցրել էին «...վանքի շուրջ կեսը»¹³:

Այսպես, Թեոդոսիոս պատրիարքը, լսելով հույների մեղադրանքները, կարգադրում է իր մոտ հրավիրել հունարենի տիրապետող և Աստվածաշնչից քաջատեղյակ վրացի վանականներից մեկին: Թեոդոսիոսի մոտ է մեկնում Գիորգի Մթածմինդելին և պատասխանում պատրիարքի դավանաբանական բոլոր հարցերին՝ հիմնավորելով վրացիների ուղղադավանությունը: Սակայն, պատրիարքը կասկածի տակ է դնում նաև Վրաց եկեղեցու առաքելահաստատությունը՝ նշելով, որ Վրաց եկեղեցու ինքնուրույնությունն օրինական չէ և չի համապատասխանում Առաքելական կանոնին, և քանի որ առաքյալներից ոչ մեկը չի քարոզել Վրաստանում, ուստի վրացիները կաթողիկոս պետք է օժեն Անտիոքում ու ենթարկվեն Անտիոքի պատրիարքությանը: Այս հարցով Թեոդոսիոսը Գիորգիից նույնիսկ պահանջում է նամակ գրել վրաց արքային: Ի պատասխան պատրիարքի մեղադրանքին, Գիորգին պնդում է, որ Վրաստանում քարոզել է Անդրեաս առաքյալը, իսկ Սիմոն Կանանացու գերեզմանը գտնվում է Աբխազիայի նիկոպսիա բնակավայրում, և հավելում. «[Դո՛ւ,] սուրբ վարդապետ, մեզ համարում ես անգրագետ և թեթևամիտ, իսկ քեզ՝ իմաստուն և խորամիտ, սակայն նախկինում, երբ ողջ Հունաստանում ուղղափառություն չկար, գոթերի եպիսկոպոս Հովհանն Մցխեթում էր եպիսկոպոս ձեռնադրվել, ինչպես գրված է Մեծ Յայսմաւորքում»¹⁴: Ըստ վարքագրի, այս հիմնավորումները բավարար են լինում պատրիարքին համոզելու համար: Իհարկե, Թեոդոսիոսի և Գիորգի Մթածմինդելիի բանավեճից շատ դրվագներ վարքում չափազանցված են, սակայն ակներև է՝ վրացի վարդապետները գիտակցում էին իրենց եկեղեցու ինքնուրույնությունն ապահովելու անհրաժեշտությունը, որի նպատակով ԺԱ. դարում ձեռ-

լիկյան Հայաստանի Սև լեռան հայկական վանքերում», *ԲՄ*, 21, 2014, էջ 355-357: J. Glynias, "Byzantine Monasticism on the Black Mountain West of Antioch in the 10th-11th Centuries", *Studies in Late Antiquity*, 2020, 4 (4), pp. 442-446):

¹³ Տե՛ս W. Djbadze, *Materials for the study of Georgian monasteries in the Western environs of Antioch on the Orontes*, p. 82.

¹⁴ **Гиорги Мцире**, "Житие и гражданство святого и блаженного отца нашего Гиорги Святогорца", с. 284-287.

նարկում են թարգմանական բեղուն գործունեություն: Գիորգի Մցիրեի հաղորդած տեղեկությունների համաձայն՝ Գիորգի Մթածմինդեիին հունարենից վրացերեն է թարգմանում տասնհինգ ձեռագիր, որոնցից վարքի հեղինակն ամենաարժեքավորն է համարում «Մեծ Յայսմաուրքը»՝ այն կոչելով եկեղեցական ծիսակարգի հիմքը. «...և եթե եկեղեցին ունի բոլոր գրքերը՝ բացի Յայսմաուրքից, ապա համտեսում է մեղրը՝ առանց զգալու դրա քաղցրությունը»¹⁵ (Յայսմաուրքի թարգմանությունը դեռևս նախաձեռնել էր Երվմիմե Մթածմինդեիին, սակայն, զբաղված լինելով այլ գրվածքների թարգմանությամբ, շատ քիչ էր հասցրել շարադրել): Ինչ վերաբերում է Վրաց եկեղեցու առաքելահաստատության խնդրին, ապա մեկ այլ ակնառու մատենագիր՝ Եփրեմ Մցիրեն, Սև լեռան վրացական վանքերի եկեղեցապան Հովհան Կվիրիկեի մեկենասությամբ գրի է առնում Վրաստանի դարձի պատմությունը (ըստ Վ. Զոբաձեի, երկը շարադրվել է 1057 թ. հետո)¹⁶: Եփրեմն իր աշխատությամբ փորձում է հիմնավորել Վրաց եկեղեցու առաքելահաստատությունը՝ նշելով, որ Վրաստանում են քարոզել Անդրեաս և Բարդուղիմեոս առաքյալները: Եկեղեցու ինքնիշխանության հարցը քննելիս հեղինակն օգտվում է հունական սկզբնաղբյուրներից և արձանագրում, թե վրացիներն ինքնուրույն են սկսել կաթողիկոս ձեռնադրել հենց Անտիոքի պատրիարքի թույլտվությամբ, երբ արաբական արշավանքների պատճառով կաթողիկոսական թեկնածուին Անտիոք ուղարկելը վստահավոր էր դարձել: Հե-

¹⁵ «Ибо, как мы сказали, приняв честь священства, спустя малое время в начальники церкви был определен, старшим над священниками и певчими был поставлен. И, пребыв в этом малое время, вспомнил он мучение скрывшего талант и еще больше испугался за непослушание учителю своему. Поэтому-то, как мудрый строитель, сперва доброе положил основание, начав строить церковь Божию, ибо прежде всего перевел Синаксарь, поелику это есть основание Церквей, без которого невозможно преуспяние Церкви. Ибо какая Церковь Синаксаря не имеет, хотя бы и все книги имела, мед ест, а нёбо сладости не чувствует. Это есть, как мы сказали, первое украшение Церкви. Ибо хотя переведен был и святым отцом Эптимэ Синаксарь, но совсем мало написал по недосугу от перевода других книг. И слышали мы и это, что если бы все дни его были при нем, полностью бы перевел» (նույն տեղում, 271-272). Ուշագրավ է, որ վարքի մեկ այլ հատվածում հեղինակը հիշատակում է, որ ժամանակին վրացիները հայերենից քաղգմանություններ են կատարել. «...также хотя и от начала были у нас и Писания и вера истинная и правая, но страна наша далеко была от страны Греческой, и, как семена нечистые, среди нас посеяны были лукавые семена армянские, неприязненные и злокозненные, и этим мы весьма повреждались, ибо род наш был искренним и невинным, а они как бы по причине правильности как бы к соблазну подвигали нас, и даже некоторые книги имели мы, от них переведенные» (նույն տեղում, էջ 268-269):

¹⁶ W. Djbadze, *Materials for the study of Georgian monasteries in the Western environs of Antioch on the Orontes*, p. 83.

տաքրքրական է, որ Նիկոն Սկեռնեցին վրաց վանականների խնդրին անդրադառնում է «Տակտիկոն»-ի 37-րդ գլխում՝ պաշտպանելով Սև լեռան Ս. Սիմեոն վանքում բնակվելու նրանց իրավունքը, իսկ Վրաց եկեղեցու ինքնավարության հարցի շուրջ խոսելիս կրկին օգտագործում է նույն փաստարկներն, ինչ եփրեմ Մցիրեն, առանց շոշափելու առաքելահաստատության վարկածը¹⁷:

Այսպիսով, ԺԱ. դարում բյուզանդական եկեղեցու ունեցողություններից պաշտպանվելու հարցում հայ և վրաց վարդապետների որդեգրած քաղաքականությունն ուներ մեկ կարևոր ընդհանրություն՝ երկուսն էլ ձեռնարկում են թարգմանական արգասավոր գործունեություն, կազմում ու խմբագրում են ծիսական մատյաններ, հիմնում գիտակրթական կենտրոններ՝ հարուստ ձեռագրատներով, որի նպատակն էր մղվող պայքարում ամրապնդել եկեղեցու դիրքերը: Այս խնդրում նշանակալի դերակատարում ունեցան Սև լեռան, իսկ վրացիների դեպքում՝ նաև Աթոս լեռան վրացական գրչության կենտրոնները:

Այսպես, ինչպես ցույց է տվել Վ. Թորոսյանը, Գրիգոր Վկայասերը, հրապարակավ հրաժարվելով կաթողիկոսական գահից և իր փոխարեն տեղապահ նշանակելով Գեորգ Լոռեցուն (աթոռակալել է մինչև 1072 թ.), այնուհետև Բարսեղ Անեցուն, Կոստանդնուպոլսում գտնվելու ընթացքում կարողացավ խուսափել քաղկեդոնականություն ընդունելու կամ Հայոց եկեղեցում ծիսական բնույթի փոփոխություններ կատարելու բյուզանդական հնարավոր պարտադրանքից, քանի որ պաշտոնապես այլևս իրավասու չէր նման որոշումներ կայացնելու, սակայն փաստացի շարունակում էր պահպանել իր գերագահությունը¹⁸: Ներսես Շնորհալու վարքից տեղեկանում ենք, որ կաթողիկոսը Կոստանդնուպոլիս է ժամանում հմուտ թարգմանիչների և գրիչների ուղեկցությամբ, որոնք արագորեն թարգմանում էին անհրաժեշտ երկերը. «և առեալ թարգմանէր զվարս սուրբ հարց և զպատմութիւնս վկայից, և զմատեանս ուղղափառ վարդապետաց, և զճառս ներբողենից որ 'ի տօնս տէրունիս և յիշատակս սրբոց, և տայր ցայնոսիկ

¹⁷ «Потому что со времени блаженного Анастасия, священномученика и патриарха Антиохии, для них не был рукоположен соборный архиепископ по причине трудности пути, и поскольку никто не смеет через земли агарян пройти. И по соборному решению митрополитов, архиепископов и епископов того места он дал ивирам повелительное послание, чтобы соборный архиепископ Иверии рукополагался от епископов его страны» (տե՛ս «Из «Тактикона» Никона Черногорца (подготовка текста, перевод и комментарии Л. Герд)», Библиотека литературы Древней Руси, Т. 8, под ред. Д. С. Лухачева, Л. Д. Дмитриева, А. А. Алексеева, Н. В. Понирко, Санкт-Петербург, 2003, с. 415): Վ. Ջոբաձե ենթադրում է՝ եփրեմ Մցիրեն ու Նիկոն Սկեռնեցին այս տեղեկությունը փաղել են հունական նույն սկզբնաղբյուրից (տե՛ս W. Djbadze, *Materials for the study of Georgian monasteries in the Western environs of Antioch on the Orontes*, p. 67):

¹⁸ Վ. Թորոսյան, Հայոց կաթողիկոսական իշխանությունը, էջ 130-133:

որ ընդ նմայն էին՝ արք ճարտարք և իմաստունք, յարագագիր գրչութիւն և 'ի գիտութիւն բանի. զոր առեալ վաղվաղակի փոխարկէին¹⁹, սրբաբանեալ ըստ մերումս բայի զորկս ամենեւին և քերեալս ըստ քերթողացն արհեստի»²⁰: Թարգմանութիւններն ավարտելուց հետո Գրիգոր Վկայասերի գործակիցները գաղտնի կերպով Կոստանդնուպոլսից նաւով դուրս են բերում ձեռագրերը, քանի որ «կասկածէր սուրբ հայրապետն 'ի հունականն խօթամիտ և բարձրայօնակ հնացեալ շարութենէ. զի թէ իմասցին, ոչ տացեն հանել 'ի նոցանէ զթարգմանեալ մատեանսն»²¹, և միայն նրանց մեկնելուց մի քանի օր անց Վկայասերը նույնպես հեռանում է մայրաքաղաքից:

Գրիգոր Վկայասերի նախաձեռնած թարգմանական շարժման արդյունք հանդիսացան հետևյալ երկերը՝ ա. վկայութիւն սրբոյն Ստեփանոսի Հռովմայ հայրապետի եւ որոց ընդ նմա, բ. Պատմութիւն վարուց եփրեմի Ասորոյ, գ. Կանոն Մեծի հինգշաբթին ոտնլուային, զոր արարեալ է Տեառն եփրեմի խորին Ասորոյ, գ. եփրեմի խորին Ասորոյ ներբողեան ի գլխատումն Յովհաննու Մկրտչի, ե. Վկայութիւն սրբոյն Լարենտիոսի, գ. Սքանչելիք որ եղեն ի ձեռն սրբոյն և Մեծի վկային Քրիստոսի Գէորգայ, է. Վարս ճգնութեան Յոհաննու Ոսկեբերանի Կոստանդնուպոլսի եպիսկոպոսի, ը. Պատմութիւն վարուց սուրբ հաւրն մերոյ Գրիգորիսի Աստուածաբանի Նազիազու եպիսկոպոսի, թ. Ներբողեան սուրբ Գրիգորի Լուսաւորչի, ժ. Վկայաբանութիւն սրբոյն Եղամբեոսի եւ Ղամբեուհա, ժա. Պատմութիւն սրբուհոյ Պարասկեւեայ, որ կոչի ուրբաթ, ժբ. Վկայաբանութիւն նահատակութեան սրբուհոյն Վառվառայ կուսին եւ երանելոյն Յովիանեայ, ժգ. Պատմութիւն սուրբ Մամասու ծնընդեան և սնընդեան և վկայութիւն նորին, ժդ. Վարք եւ պատմութիւն սուրբ հօրն Օնօփրիոսի անապատականի, զոր պատմեաց սուրբ հայրն Պափնոտի, ժե. Վկայաբանութիւն սուրբ եւ փառաւորեալ վկայիցն եւ երանեալ նահատակացն Քրիստոսի՝ Փոտինոսի եւ Անիկտոսի, ժզ. Մեկնու-

¹⁹ Այս հատվածում հանդիպող բազմիմաստ «փոխարկէին» բառը, ըստ «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» բառարանի, կարող է նաև օգտագործվել «թարգմանել» իմաստով, օրինակ՝ «Զամենայն ազգաց զմատեանս և գպէտս 'ի յոյն լեզու փոխարկել» (Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. երկրորդ, Երևան, 1981, էջ 950: Նաև՝ Մովսէս Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Բնական բնագիրը և ներածութիւնը Մ. Աբեղեանի եւ Ս. Յարութիւնեանի, լրացումներ՝ Ա. Սարգսեանի, Երևան, 1991, էջ 9): Բառարանում այս բառին զուգահեռ տրված է հունարեն ձևը՝ μεταβάλλω, որը նույնպես կարող է ստանալ «թարգմանել» նշանակությունը (տե՛ս A Greek-English Lexicon, compiled by H. G. Liddell and R. Scott, Oxford, 1996, p. 1110):

²⁰ Սրբոյն Ներսէսի Շնորհալույ Պատմութիւն վարուց (Սովետական Հայկական ԺԳ), Վենետիկ, 1854, էջ 22:

²¹ Նույն տեղում, էջ 22-23: Ըստ Վ. Թորոսյանի, «բյուզանդական արժույթիում տեղյակ չէին Վկայասերի ձեռնարկած բոլոր թարգմանություններին», որն էլ կարող էր ձեռագրերը մայրաքաղաքից դուրս բերելու համար արգելի հանդիսանալ (Վ. Թորոսյան, Հայոց կաթողիկոսական իշխանությունը, էջ 139-140):

Թիւն Գործոց Առաքելոց Յովհանու Ոսկեբերանի եւ Եփրեմի Ասորուոյ, Ժէ. Մեկնութիւն Յովհաննու Աւետարանի Յովհանու Ոսկեբերանի²²:

Գրիգոր Վկայասերն, ավարտելով իր ճանապարհորդությունների շղթան, 1101 թ. հաստատվում է Գող Վասիլի²³ իշխանության տարածքում: Անդրադառնալով Գրիգոր Վկայասերի թարգմանական գործունեության քննությանը՝ հարկ է նշել, որ խիստ ուշագրավ է կաթողիկոսի՝ որոշ գրվածքների պարագայում կիրառած թարգմանական եղանակը, որի մասին տեղեկանում ենք պահպանված հիշատակարաններից. նախ հայերենագետ օտարազգի թարգմանիչը բնագիրը բառացի վերածում էր հայերենի, այնուհետև տեքստը խմբագրում էր Վկայասերի աշակերտներից կամ գործակիցներից մեկը՝ այն համապատասխանեցնելով հայերենի լեզվաոճական կանոններին: Թարգմանություններ կատարելու այս եղանակին ուշադրություն են դարձրել Ն. Պողարյանը, Ն. Ակինյանը, Լ. Տեր-Պետրոսյանը, Ա. Բոգոյանը: Այս առնչությամբ Ն. Պողարյանը գրում է. «Այդ թարգմանությունները կը պարտինք ընդհանրապես զոյգ մը գործիչներու աշխատակցութեան, որոնցմէ մին օտարազգի, ասորի կամ յոյն, հայերէնագէտ մըն է, որ կը կատարէ առաջին վերծանումը, իսկ երկրորդը հայ մըն է, որ կատարուած շաղփաղփ թարգմանութեան նի կանոններուն համաձայն»²⁴: Ա. Բոգոյանը թարգմանական այս եղանակը համարում է «ինքնատիպ և համապարփակ» գործընթաց՝ օրինակներ բերելով հայկական մատենագրությունից²⁵: Լ. Տեր-Պետրոսյանը թարգմանական նման գործունեության սկզբնավորումը կապում է Գրիգոր Վկայասերի անվան հետ՝ նշելով, որ այս եղանակով կատարված «...հայերեն թարգմանությունները բնագրական տեսակետից երբեմն բավականին հե-

²² Ռ. Վարդանյան, *Հայոց Տոնացույցը*, էջ 284-286: Ն. Եսայ. Մովսիսյան, «Գրիգոր Վկայասեր եւ թարգմանութիւն վարուց սրբոց», *Սիրոն*, 1967, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, թիւ 9-10, էջ 430-432: Նաև՝ Գ. Զարբանալյան, *Մատենադարան Հայկական թարգմանութեանց նախնեաց* (Դար Դ-ԺԳ), Վենետիկ, 1889, էջ 721-722:

²³ Ըստ Ռ. Գրուսեի, Վասիլին կոչել են Գող՝ որպէս «տարածքներ հափշտակող»: Այս տեսակետը կիսում է նաև Լ. Տեր-Պետրոսյանը. «...ինչպէս ցույց է տվել Հ. Անանյանը, իսկ հետագայում հիմնավորել է Ժ. Տետչյանը, XII-XIII դդ. հայկական հուշարձաններում գողանամ բայը հաճախ գործածվել է «գրավել, նվաճել» իմաստով» (Լ. Տեր-Պետրոսյան, *Խաչակիրները և հայերը*, հ. Ա, Երևան, 2005, էջ 332, 455, ծնթ. 172):

²⁴ Ն. Եսայ. Մովսիսյան, «Օտարազգի հայերէնագէտներ, ԺԱ-ԺԳ դար», *Սիրոն*, 1968, սեպտեմբեր-դեկտեմբեր, թիւ 9-12, էջ 446: Ն. Պողարյանի հոդվածի այս հատվածն, ամենայն հավանականությամբ, տպագրական սխալի արդյունքում կիսատ է մնացել:

²⁵ Ա. Բոգոյան, «Այլազգի թարգմանիչները հայ մատենագրության մեջ», *Լեոն Խաչիկյան 90, Նյու Յորքի մատենադարանի հիմնադիր տնօրենի ծննդյան իննսունամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի (9-11 հոկտեմբերի 2008 թ.)*, Երևան, 2010, էջ 277-282: Եվրոպական մատենագրության մեջ հանդիպող նման եղանակով իրականացված թարգմանությունների մասին մանրամասն տե՛ս B. Bistue, *Collaborative translation and multi-version texts in Early Modern Europe* (Transculturalisms 1400-1700), Surrey – Burlington, 2013, p. 53-81:

ռանում են իրենց նախօրինակներից և փաստորեն դառնում նրանց ազատ փոխադրությունը»²⁶: Ն. Ակինյանը, քննելով Հովհան Ոսկեբերանի «Մեկնութիւն Գործոց Առաքելոց»-ի թարգմանության հանգամանքները, շեշտում է, որ Կիրակոս Գիտնականը թարգմանությունը սրբագրել է առանց իր մոտ ունենալու երկի հունարեն բնագիրը. «Մեկնութեան սրբագրութիւնը կատարեց Կիրակոս վարդապետ, ի հարկէ առանց աչքի առաջ ունենալու յոյն բնագիրը: Որչափ ալ կը հաւաստէ Կիրակոս, որ շատ ուշադրութեամբ կատարած է իր սրբագրութիւնները, ըստ կարի աշխատելով, որ չայլայլի բնագիրը, բայց եւ այնպէս կամայ ակամայ պիտի աղաւաղէր բնագրի ամբողջութիւնը»²⁷:

Ռ. Վ. Շեյթանյանը, համեմատելով Ոսկեբերանի «Մեկնութիւն Գործոց Առաքելոց»-ի հունարեն բնագիրն ու հայերեն թարգմանությունը, կարծում է՝ հայերեն թարգմանությունը հավատարիմ է մնացել մեկնության հունարեն տարբերակին²⁸: Անդրադառնալով Կիրակոս Գիտնականի կողմից հայերեն թարգմանության խմբագրությանը՝ Ռ. Վ. Շեյթանյանը հավանական է համարում, որ Կիրակոսը ձեռքի տակ ունեցել է մեկնության հունարեն նախնական տարբերակը, որն օգտագործել է թարգմանությունը սրբագրելիս²⁹:

Ըստ Մ. Է. Շիրինյանի, Ոսկեբերանի «Մեկնութիւն Գործոց Առաքելոց» երկի հայերեն թարգմանության համար կիրառված եղանակը կարելի է անվանել համատես (синонимический), որն, ըստ երևույթին, առավել հատուկ է մեկնողական բնույթի գրվածքներին³⁰:

Կաթողիկոսի պատվիրած թարգմանությունների մասին տեղեկությունները, ինչպէս արդեն նշեցինք, պահպանվել են այդ ձեռագրերի հիշատակարաններում, որոնց անդրադառնանք ստորև:

1076/1077 թթ., Գրիգոր Վկայասերը Կիրակոս հռետորին է պատվիրում թարգմանել Հովհան Ոսկեբերանի «Մեկնութիւն Գործոց Առաքելոց»-ը, որն այնուհետև վերամշակում է Կիրակոս գիտնականը. «...ես Գրիգորիս, որդի Գրիգորի Պալհատունոյ, ողորմութեամբ մեծին Աստուծոյ արժանացեալ աթոռաց հաւոյն իմոյ սրբոյն Գրիգորի, եւ ըստ յառաջատես տեսլեան սրբոյն Սահակայ, ի

²⁶ Լ. Տեր-Պետրոսյան, «Փորձ հայ հին և միջնադարյան թարգմանական գրականության պարբերացման», *Էջմիածին*, 1982, ապրիլ, էջ 49-50: Նաև՝ նույնի, *Ասորիների դերը հայկական Կիլիկիոյ մշակութային կեանքում ԺԲ-ԺԳ դարերում* (հայագիտական մատենաշար «Քաղմավեպ», 28), Վենետիկ, 1989, էջ 29:

²⁷ Ն. Ակինյան, «Կիրակոս վ. Գիտնական», *ՀԱ*, 1952, թիւ 10-12, 1952, էջ 495:

²⁸ *La version arménienne ancienne des Homélies sur les Actes des Apôtres de Jean Chrysostome. Homélies I, II, VII, VIII* (CSCO, 607, Scriptores Armeniaci, T. 27), ed. R. V. Chétanian, Louvanii, 2004, p. XLVII.

²⁹ Նույն տեղում, էջ XXXIX-XL:

³⁰ Այս հարցի շուրջ մանրամասն տե՛ս Է. Մ. Շիրինյան, «Սուրբգրային նախակրթությունները հայ մատենագրության մեջ», *Էջմիածին*, 2022, յունուար, էջ 41-44:

սաստկացեալ սրոյ Սկիւթացոցն հալածանաւք հասի ի պայծառաշէն կայանս սրբոյն Կոստանդիանոսի եւ մեծաւ ըղձամբ հայցեալ գտի գտենչալիս յոքունց, զգերահրաշ Մեկնութիւն Գործոց առաքելոցն մեծին Յովհաննու Ոսկեբերանի լուսաւոր եւ ոգեշահ վարդապետութեամբ: Եւ հանդիպեալ հմտագոյն հռետորին Կիրակոսի յունական եւ հայկական ուսմամբն պերճացեալ եւ առատաձեռն արգասեաւք, ետու թարգմանել գտենչալիս ոգւոյ իմոյ: Եւ ընկալեալ սրտալիր ուրախութեամբ իբրեւ զտախտական նախամարգարէին, եւ մեծաւ տաժանմամբ հատեալ զհամատարածն Լիբիա եւ Ասիական ծոցոյն, խնամաւք Հոգւոյն հասի ի բաժինս Սեմայ, եւ ստորոտս Տորոսի, ի հրեշտակաբնակ կայարան սրբոցն, եւ գտի անդ զհոգեշնորհ գիտնականն Կիրակոս, որդի իմ ըստ հոգւոյ եւ աշակերտ մեծ գիտնականին Գէորգեայ՝ փոխանորդին մեր: Եւ սորա յաւժարական մտաւք աշխատութիւն զանձամբ առեալ ըստ առատատուր հոգւոյն պարգեւացն, վերստին արծարծեալ զխորթացեալ բանս հռետորին, յեղանակելով եւ դիւրալուրս եւ յարմարականս մերոյին ազինս»³¹: Ինչպես տեղեկանում ենք հիշատակարանից, Գրիգոր Վկայասերը բավականին բարձր է գնահատել այս երկի թարգմանության կարևորությունը, որն իրականացնելու նպատակով հույն Կիրակոսին առատորեն վարձատրել է: Կիրակոս հռետորի մասին սկզբնաղբյուրներում այլ տեղեկություններ չեն պահպանվել, իսկ Ոսկեբերանի «Մեկնութիւն Գործոց Առաքելոց»-ը նրա թարգմանությունը մեզ հայտնի միակ աշխատասիրությունն է: Ն. Ակինեանը ենթադրում է, որ այս Կիրակոս հռետորը կարող է այն հույն Կիրակոս դպիրը լինել, որին Գրիգոր Մագիստրոսը երկու թուղթ է ուղղել³²: Մեզ հասած տվյալների սակավության պատճառով, դժվար է այս տեսակետը հիմնավորել կամ հերքել:

Գրիգոր Վկայասերը հիշատակարանում հայտնում է, որ Կիրակոս Գիտնականը «վերստին արծարծում» է հույն հռետորի թարգմանությունը իր «յաւժարական մտաւք»՝ փորձելով այն հարմարեցնել հայոց լեզվին:

Գրիգոր Վկայասերի հանձնարարությամբ հույն հռետոր Թեոփիստեն, թարգմանում է հայերեն երեք գրվածք՝ Հովհան Ոսկեբերանի վարքը, Թեոփիլոսի հեղինակած ներբողյանը՝ նվիրված Գրիգոր Լուսավորչին, Հովհան Ոսկեբերանի Հովհաննու Ավետարանի մեկնությունը: Մ. Չամչյանը և, վերջինիս հետևելով Հ. Մանուկարյանը, Թեոփիստեին համարում են նաև Գրիգոր Աստվածաբանի վարքի թարգմանիչ³³, սակայն սա չեն հաստատում մեզ հասած հիշատակարաննե-

³¹ Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Ե-ԺԲ գլ., աշխ.՝ Ա. Մաթևոսյան, Երևան, 1988, էջ 108-109: Նաև՝ Գաբրիել Ա. Կաթողիկոս, Հիշատակարանք ձեռագրաց, հ. Ա, Ամթիլիսա, 1951, էջ 253-256:

³² Ն. Ակինեան, «Կիրակոս վ. Գիտնական», էջ 497-498:

³³ «Նոյնպես ևս ի ձեռն նորին Թեոփիստեայ ետ թարգմանել զվարս Ոսկեբերանին և Գրիգորի Ա[ստույ]ծաբանի. և յանձն առաւ աշակերտին իւրում Մատթէոսի երիցու ըստ ոճոյ հայոց

րում պահպանված տեղեկությունները: Եղմ. 787 Ճառընտրի հիշատակարանում կարգում ենք. «Թարգմանեցաւ Պատմութիւն սրբոյ եւ փառաւորեալ հայրապետին Գրիգորի Աստուածաբանի ի հինգ հարիւրորդի յիսներորդի (1101) թուականութեան մերում, հրամանաւ նախասացեալ սուրբ վկայասէր կաթողիկոսին Գրիգորիսի, ի յիշատակ իւր եւ ծնաւդաց իւրոց եւ ազգի իւրոյ, զոր եւ մասնակից արասցէ Քրիստոս Աստուած եւ բազմերջանիկն Գրիգորի Աստուածաբանի: Այլ եւ դուք, ով սրբասնեալ մանկունք եկեղեցւոյ, զնոյն մաղթեցէք եւ ի յիշատակարանէ ընդաւրինակագրաց մի պակասեցուցանէք գլխատակն նորա: Ով հայր սուրբ ըստ Աւետարանին եւ տէր վարդապետ, զհրամայեալս ըստ կարի իմում յանկ հանի, զոր եւ դու իջանելով ըստ իս, ընկալ գթածաբար եւ զսխալանսն ուղղեա վարդապետաւրէն: ԶԱբրահամ հոգեւից ծերունի յիշեսցիք ի Տէր Քրիստոս: Այլ եւ զՍտեփանոս հոգեւոր որդի նորա զստացաւ զորոյս յիշեսցիք ի Տէր»³⁴:

Գ. Հովսեփյանը ենթադրում է՝ ձեռագրում հիշատակվող Աբրահամ ծերունին առնչվում է թարգմանություն ժամանակաշրջանին³⁵: Հիշատակարանում թարգմանչի անունը նշված չէ, և թարգմանությունը Թեոփիստեին վերագրելու համար կովան կարող է հանդիսանալ գրություն թվականը՝ 1101, որը համապատասխանում է Թեոփիստեի թարգմանական գործունեության ժամանակաշրջանին, սակայն, չենք կարծում՝ միայն այդ փաստը բավարար է նման ենթադրության համար: Հնարավոր է նաև՝ Զամչյանը ձեռքի տակ վարքի մեկ այլ ընդօրինակություն է ունեցել, որտեղ որպես թարգմանիչ է նշվել հույն հեատորը:

Այսպես, 1101/1102 թթ. Գրիգոր Վկայասերը, հաստատվելով Սև լեռան

յօրինել զայն. որ գրէ նա իմքն Մատթէոս. զորոյ զձեռագիրն ունիմ առ մեզ՝ գրել 'ի թուին հայոց իբր. ԾԾԴ» (Մ. Զամչյան, Պատմութիւն Հայոց, հ. Գ, Վենետիկ, 1786, էջ 20-21: Հ. Մանուշարյան, Պողոս Տարոնացի (Առաքելոց վանքի գրչության դպրոցը), Երևան, 1982, էջ 29): Եղմ. 1 Ճառընտրում ներառված Գրիգոր Աստվածաբանի վարքի վերնագրում թարգմանությունը վերագրվում է Վկայասերին. «Վարք և փաղափարութիւն Ս. Կորն մերոյ Գրիգորի Աստուածաբանի նազիագու Եպիսկոպոսի, զոր գրեաց քանանայն Կեսարու Կապադովկացոց եկեղեցոյն և հոմանուն նորին, զոր թարգմանեաց ի յունականէն Սրբազան Կաթողիկոսն Հայոց Մեծաց՝ Գրիգորիոս Վկայասէրն» (Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. Առաջին, կազմեց՝ Ն. Կաթ. Պողարեան, Երուսաղեմ, 1966, էջ 4: Գարեգին Ա. կաթողիկոս, Յիշատակարանք ձեռագրաց, 284: Հմմտ. Կ. Մուրադյան, Գրիգոր Նազիանզացին հայ մատենագրության մեջ, Երևան, 1983, էջ 13-14: E. Mathews Jr., "Syriac into Armenian: The Translations and their Translators", *Journal of the Canadian Society for Syriac Studies*, 10, 2010, p. 39):

³⁴ Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Ե-ԺԲ դդ., էջ 137: Նաև՝ Գարեգին Ա. կաթողիկոս, Յիշատակարանք ձեռագրաց, էջ 281-284:

³⁵ Գարեգին Ա. կաթողիկոս, Յիշատակարանք ձեռագրաց, էջ 284:

Պառլահո վանքում (ասորերենից՝ «Դրախտ Աստուծոյ»³⁶), Թեոփիստեին հանձնարարում է հունարենից հայերեն թարգմանել Հովհան Ոսկեբերանի վարքը, որն այնուհետև խմբագրում է կաթողիկոսի աշակերտ Մատթեոս քահանան. «Յամի հազարերորդի հարիւրերորդի երկրորդի (1102) Աստուծոյ մերոյ և Տեառն Յիսուսի Քրիստոսի գալստեանն և ի հինգ հարիւրերորդի յիսներորդի (1101) մերում թուականութեանս և յաւթն և ի տասներորդի[ի] թագաւորութեան Կոմինոսի Ալէքսի բռնակալի, ես (Գրի)գոր՝ որդի Գրիգորի Մագիստրոսի ի հայկազունւոյ ըստ աշխարհի Պարթեւ, ըստ ժառանգութեան Պահլաւիկ, ըստ ցեղընտիր լինելոյ յազգէ Արշակունի, որ և ողորմութեամբն Աստուծոյ կոչեցա ի դիտապետութիւն Ասքանազեանս և բնիկ աթոռ հայրապետութեան նախնեացն իմոց, եւ բազում նեղութիւն կրեալ մեր յայլասեռ ազգաց հեթանոսաց և ի յե(ր)կաբնակաց: Եւ ապա ի յառաջասացեալ ամդ հասաք ի սուրբ լեառնն, զոր Սեան կոչեն, ի մեր սեփհական պարգեւական եկեղեցիքն յուխտն սուրբ, զոր ըստ ասորի բարբառոյ Պառլահոյ կոչի, որ թարգմանի «Դրախտ Աստուծոյ», եւ անդ յերեսուն և ի վեց ամի մերոյ աթոռակալութեանս՝ թարգմանեցի զվարս ճգնութեան մեծ և սքանչելի առնն Աստուծոյ Յովհաննու Ոսկեբերանի Կոստանդնուպոլսի հայրապետի, ի ձեռն առն միոյ, որում անուն էր Թէոփիստէ, ազգաւ յոյն:

Եւ ապա ետու վերստին արծարծել զսա ի տարաբան և յաւտարածայն բայից և բառից առաջին թարգմանութեանն, ըստ քերդողացն իմաստից՝ միաշար տողելով ի ձեռն Մա[տ]թեոսի քահանայի, որ սնեալ և վարժեալ էր ընդ մերով ձեռամբ»³⁷:

Ուշագրավ է, որ Վկայասերի աշակերտ և վարքի թարգմանություն խմբագիր Մատթեոսը, ձեռագրի այլ ընդօրինակություններում հիշատակվում է որպես եպիսկոպոս, ինչպես օրինակ՝ եղմ. 79 ձեռագրում³⁸, ՄՄ 1913 ժողովածուում (1714-1717 թթ.)³⁹, ինչպես նաև Ղալաթիո մատենադարանի 79 ձեռագրի մեջ, որտեղ ի տարբերություն վերոհիշյալ ընդօրինակությունների, բացակայում է

³⁶ Հ. Տեր-Ղազարյանը կարծում է, որ Պառլահո կամ «Դրախտ Աստուծոյ» անվանումը վերաբերում է ոչ թե մեկ վանքի, այլ միջնադարում օգտագործվել է «սուրբ տեղիք» իմաստով, այսինքն, ըստ հեղինակի, «Դրախտ Աստուծոյ» է կոչվել Ամանոսի լեռների այն հատվածը, որտեղ կենտրոնացել է «վանքերու եւ մենակեացնեւ բազմութիւնը...» (տե՛ս **Յ. Տեր-Ղազարեան**, Հայկական Կրիկիա: Տեղագրութիւն, էջ 67-69):

³⁷ Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Ե-ԺԲ դդ., էջ 135-136: Նաև՝ Գարեգին Ա կաթողիկոս, Յիշատակարանք ձեռագրաց, էջ 283-286: Այս հիշատակարանը Գ. Հովսեփյանը հրատարակել է ըստ եղմ. 787 ձևընտրի, նրա կարծիքով ձեռագիրն ընդօրինակվել է ԺԳ. դարում:

³⁸ Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. Առաջին, էջ 268-269:

³⁹ Տե՛ս Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. 2, ձեռագիրի 1801-2100, խմբ. Գ. Տէր-Վարդանեանի, Երևան, 2012, էջ 516-522):

«միաշար տողելով» արտահայտությունը. «...ետու վերստին արծարծել զսա ի տարաբան եւ յօտարաձայն բայիցն եւ բառիցն առաջին թարգմանութեան, ի ձեռն Մատթեոսի եպիսկոպոսի, որ սնեալ եւ վարժեալ եր ընդ մերով ձեռամբ»⁴⁰:

Մեզ հետաքրքրող հաջորդ աշխատությունը, որ թարգմանել է Թեոփիստեն Գրիգոր Վկայասերի պատվերով, Հովհան Ոսկեբերանի «Յոհաննու Մեկնութիւն»-ն է. «...յիշեցէք զամենատրուպ եւ զբազմամեղս զկիրակոս, որ բազում աշխատեցայ ի սայս, սակս անյարմար եւ խրթնի թարգմանութեան հռետորին յունականի, որ եւ ջանացի յերկրել միայն, ոչ յաւելով եւ ոչ պակասեցուցանել յաստուածաշունչ բանիցն: Իսկ եթէ ի վեր զոլով սորայս մակացութիւն եւ պակաս ինչ եւ կամ այլատարազ եղեւ, աղաչեմ չիինել մեղադիր, զայս գիտելով, թէ ոչ ի ծուլութենէ կամ յանփոյթ առնելոյ եղեւ, այդ յանհոսութենէ հատակոտոր թարգմանելոյն: Բայց ըստ իս ոչինչ պակասեցուցեալ ի ճշմարտութենէ, ուստի եւ զսխալանսն անտես առնել Աստուծոյ եղբայրական սիրով զիջեալ ըստ իս, աղաւթեցէք ի վերայ վշտացելոյս, ներքին եւ արտաքին պատերազմաւք:

Արդ եւ զանգիւտ Հայկազանցս զուսաւոր մարգարտիս զպատճառն զերանելի Լուսաւորչին մերոյ զփոխանորդ Գրիգորիս, զհոգեւոր հայր մեր եւ զխնամածու յիշեցէք ի Տէր, վասն զի նա եղեւ սկիզբն զսուրբ Աւետարանիս Մեկնութիւնս գրելոյ ի գիրս յայս, ի ձեռն բազում աղաչանաց իմոց զինքն զերանելին, որ եւ լուեալ ինձ ըստ աստուածասէր եւ պատուիրանասէր հոգւոյ իւրոյ, սկիզբն ետ առնել թարգմանութեան նախ յասուրւոյն լեզուէ, եւ քանզի շաղփափ այլատարազ գոյ լեզուն ասորի ի մերս Հայկազանց արամեանս ազգ եւ լեզու, ըստ որում վերստին իմ աղաչանս ի ձեռն առեալ վկայասէր ոգւոյ, ի յունականէ առնել զթարգմանութիւն զերահրաշ ճառիցս եւ աստուածախաւս բանիցս, աստուածաբան աւետարանիչս Յովհաննու Մեկնութեան, ի ձեռն հոմանուն երանելի պատրիարգին Կոստանդնուպաւլիսի, տիեզերակեցոյց աշխարհալոյս վարդապետի, Ոսկեբերանն կոչեցելոյ մականունութեամբ, որպէս վերագոյնդ առ նա արարեալ իմ Կիրակոսի զբանս մաղթանաց, վասն զի յարմար գոյ յունականն բարբառ ի մերս ըստ թարգմանութեանն:

Արդ ունկնդիր եղեալ ինձ թողեալ զԱնդրէաս երէց ասորի զթարգմանիչ յղէ ի Միսապատամն գաւառ առ յունականն հռետոր Թէոփեստէ կոչեցեալ, որ էր քարտուղար եւ պոստոյնաւտար իշխանին Առան կոչեցելոյ, եւ բազում ծախիւք առատատուր պարգեւաւք նմա ետ թարգմանել զսուրբ գիրսս: Եւ արդ, նա ի Քրիստոս փոխեալ երանելի կեանսն, բազում ճառք մնացին անթարգման, յոր ես ձեռնարկեալ նոյնպէս առատաբար ձրիւք զմնացեալսն ետու ավարտել նմին առն:

⁴⁰ Բաբգեն արքուակից կաթողիկոս, Յուցակ ձեռագրաց Ղալաթիոյ ազգային մատենադարանի Հայոց, Անթիլիաս, 1961, էջ 527:

Եւ է ճառիցս թիւ, զոր նորոգի ի յայտ ածաք, յիսուն եւ հինգ ճառ, քանզի զերեսուն եւ զերիսն բազում յուղիւք առաջին մերոյ թարգմանչացն գտաք թարգմանեալ: Ի սկզբանն տասն եւ երեք ճառ յասորի լեզուէ, բանքն իսկ ցուցանեն: Իսկ քսան ի յունականէն, որ են երեսուն եւ երեք ճառ: Բովանդակն էր լեալ զինքն թարգմանած ի հայս, եւ ի ծուլութենէ եւ յանփոյթ առնելոյ, այլքն կորուսեալ եղծեալ էին յաւրինակս հինս, ուր եւ կայր, եւ այս, զոր գտաք ի յախմար եւ ի տգէտ խաւարած գրագրերոյ այլալլած եւ թիւրած էր բանքն եւ տուրքն եւ աւելի եւ պակաս, անաւարտ ի կարգալոյ եւ յիմանալոյ, զոր իմ Կիրակոսի տիպի և անարժանի ի ձեռն առեալ ուղիղ յաւրինեցի ըստ կարի, այլ ըստ մտաց բանիցն եւ այլ ի կրկին աւրինակաց, եւ ըստ այսմ զնորոգ թարգմանեալս բազում ջանիւ եւ աշխատութեամբ յերիւրնեցաք յուղիղն բառ եւ բանս ըստ մերումս զհատակոտոր եւ զխրթին բանսն, եւ ըստ վերագոյն գրելոցն ոչ աւելի եւ ոչ պակաս»⁴¹:

Գրիգոր Վկայասերը Ոսկեբերանի Հովհաննու Ավետարանի մեկնության թարգմանությունը՝ սկսած 33-րդ ճառից, պատվիրում է Կիրակոս Դրազարկեցու խնդրանքով, քանի որ հայերեն տարբերակն ամբողջական չէր, և, ինչպես նշում է Կիրակոսը, «ի ծուլութենէ եւ յանփոյթ առնելոյ, այլքն կորուսեալ եղծեալ էին յաւրինակս հինս»: Հավանաբար, չգտնելով մեկնության հունարեն բնագիրը, կաթողիկոսը երկը նախ ասորերենից թարգմանել է տալիս ասորի երեց Անդրեասին, սակայն, Կիրակոսը, գիտակցելով ասորերենից կատարված թարգմանությունը խմբագրելու բարդությունները, համոզվում է Վկայասերին դիմել Թեոփիստին, որն էլ առատ վարձատրություն է ստանում այս աշխատանքն իրականացնելու համար: 1105 թ. Գրիգոր Վկայասերի մահվանից հետո գործը կիսատ է մնում, և Թեոփիստեն դադարում է թարգմանել աշխատությունը: Կիրակոսը ստիպված է լինում սեփական միջոցներով վարձատրել հույն հռետորին՝ թարգմանությունն ավարտին հասցնելու նպատակով⁴²: Հիշատակարանից երևում է, որ աշխատությունը խմբագրելիս Կիրակոսն, ինչպես Ոսկեբերանի Գործք Առաքելոցի մեկնության թարգմանությունը խմբագրելու դեպքում, այս անգամ էլ ձեռքի տակ չունեի հունարեն բնագիրը. սա հաստատում է հետևյալ հատվածը՝ «ջանացի յերիւրել միայն, ոչ յաւելուլ եւ ոչ պակասեցուցանել յաստուածաշունչ բանիցն: Իսկ եթէ ի վերս գոլով սորայս մակացութիւն եւ պակաս

⁴¹ Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Ե-ԺԲ դդ., էջ 148-149: Նաև՝ Գարեգին Ա կաթողիկոս, Յիշատակարանք ձեռագրաց, էջ 309-320:

⁴² Ն. Ալիքեան, «Կիրակոս վ. Գիտնական», էջ 510: Նաև Հ. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. 2, Երևան, 1944, էջ 622: Հմմտ. Գ. Մուրադեան, Գրիգոր Բ Վկայասէր (ՄՀ, ԺԷ. հատոր, ԺԱ. դար), Երևան, 2016, էջ 82:

ինչ եւ կամ այլատարազ եղեւ, աղաչեմ չլինել մեղադիր, զայս գիտելով, թէ ոչ ի ծուլութենէ կամ յանփոյթ առնելոյ եղեւ, այդ յանհուսութենէ հատակոտոր թարգմանելոյն: Բայց ըստ իս ոչինչ պակասեցուցեալ ի ճշմարտութենէ»: Այսինքն՝ իր առջև միայն խրթին թարգմանությունն ունենալով, Կիրակոսը փորձել է այն խմբագրել ու համապատասխանեցնել հայերենի լեզվաոճական կանոններին՝ խնդիր դնելով խուսափել իմաստային փոփոխություններից:

Հիշատակարանում որոշ տեղեկություններ են պահպանվել նաև Թեոփիստեի մասին: Վերջինս Միջագետքի Խոզնագավառ և Մեծկերտ գավառների քաղկեղոնական հայ իշխան Առոնի (Ահարոն) «քարտուղար և պատոյնաւտար»-ն էր: Այս իշխանի հանձնարարությամբ, 1101 թ. Թեոփիստեն հեղինակում է դավանաբանական բնույթի թուղթ՝ ուղղված Սասունի իշխան Չորտվանելին՝ նրան դավանափոխ անելու նպատակով⁴³: Չորտվանելն էլ իր հերթին դիմում է Մշո Առաքելոց վանքի նշանավոր վանահայր Պողոս Տարոնացուն և հանձնարարում պատասխան թուղթ գրել: Ուշագրավ է, որ Թեոփիստեն իր թղթում հայերին մեղադրել է հունարենից թարգմանություններ իրականացնելու մեջ. «Ասէք թէ Հայք ի Հռոմոց գիրս թարգմանեն եւ ուսանին, եւ այդ ձեզ չէ պատիւ»⁴⁴: Այս մեղադրանքին ի պատասխան Պողոս Տարոնացին նշում է, թե հայերը միայն հունարենից չէ, որ թարգմանություններ են իրականացարել. «Բազում գիրք կան ի Հայք, եւ Հռոմք ոչ թարգմանեն վասն ծուլութեան եւ հպարտութեան: Մեք յԱսորոց եւ յեգիպտացւոց, ի Հռոմոց եւ ի Յունաց թարգմանեմք... Այսպէս Հայք յամենայն վատթարաց հաւաքեն զպիտանին, եւ զխոտանն մերժեն»⁴⁵:

Այսպես, Գրիգոր Վկայասերը որոշ գրվածքներ թարգմանելու նպատակով դիմում է հույն հայերենագետներին, որոնց մատուցած ծառայության համար առատորեն վարձատրում է, իսկ հայ վարդապետներն այնուհետև վերամշակում են թարգմանված երկերը: Սակայն ո՞րն էր թարգմանական այս մեթոդին դիմելու դրդապատճառը. ա. արդյոք խնդրո առարկա երկերի հունարեն բնագրերը ձեռք բերելու բարդությունը կարող էր շարժառիթ հանդիսանալ, քանի որ հույները կարող էին թույլ չտալ հայերին օգտվել որոշ դավանաբանական բնույթի ձեռագրերից, որոնք հայերին կօգնեին պաշտպանվել քաղկեղոնականության դեմ պայքարում, բ. թե՞ բնագրին հնարավորինս մոտ թարգմանություն ստանալն էր:

Թարգմանական վերոհիշյալ մեթոդը Կիլիկյան Հայաստանում շարունակ-

⁴³ Հ. Մանուչարյան, Պողոս Տարոնացի (Առաքելոց վանքի գրչության դպրոցը), էջ 24-25:

⁴⁴ Մ. Է. Շիրինյան, Քրիստոնեական վարդապետության անտիկ և հելլենիստական տարրերը (հայկական և հունական դասական ու բյուզանդական աղբյուրների վաղդատությամբ), Նեւան, 2005, էջ 113:

⁴⁵ Նույն տեղում, էջ 113-114:

վում է կիրառվել նաև հետագա դարերում: Օրինակ՝ Ներսես Շնորհալին սրբագրում է Աբրահամ Ղուամատիկոսի՝ հունարենից հայերեն թարգմանած Հովհան Ոսկեբերանին վերագրված ներբողը՝ նվիրված Գրիգոր Լուսավորչին. «Ի թուականիս ՇՂ (1141) թարգմանեցաւ ճառս ի յունականէն ի մերս, ի ձեռն Աբրահամու Ղուամատիկոսի, ի հին եւ եղծած աւրինակաց, իսկ յարմարեցաւ ըստ բանից գրութեան եւ բառի յիմոյ նուաստութենէ Ներսէսէ, հրամանաւ տեառն իմոյ ու հարազատի Գրիգորիսի Հայոց կաթողիկոսի, եւ Ստեփաննոսի գրչի»⁴⁶: Ներսես Լամբրոնացին հույն Կոստանդին Հերապոլսեցուն թարգմանել է տալիս Հովհաննու Հայտնության մեկնությունը, որն այնուհետև անձամբ է սրբագրում⁴⁷:

Գրիգոր Վկայասերին իր գործակիցներին՝ Գեորգ Լոռեցու, Կիրակոս Դրազարկեցու և Գեորգ Մեղրիկի հետ միասին, հաջողվում է ոչ միայն հարստացնել հայ եկեղեցական մատենագրությունը, այլև Կիլիկիայում հիմնել գիտակրթական կենտրոններ⁴⁸, որոնք հիմք հանդիսացան գիտական մտքի զարգացման համար: Հետագայում հենց այս ուսումնագիտական կենտրոններում կրթություն են ստանում մի շարք ականառու եկեղեցական գործիչներ՝ ինչպես օրինակ Ստեփանոս Մանուկը, Իգնատիոս Սևեռնցին, Գրիգոր Պահլավունին, Ներսես Շնորհալին, Սարգիս Շնորհալին և այլք⁴⁹: Հետաքրքրական է, որ Ստեփանոս Մանուկին վերաբերող հիշատակարանում Կիրակոս Դրազարկեցին և Գեորգ Մեղրիկը կոչվում են «գզլխաւոր վարդապետքն»՝ հավանաբար ուսուցչապետ իմաստով⁵⁰. «Իսկ կաթողիկոսն առնու ընդ իւր վարդապետս և եպիսկոպոսունս, և այլ եւս ոմանս յիշխանացն և յընտիր տանուտէրացն և գայ յողջոյն իշխանաց իշխանին

⁴⁶ Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Ե-ԺԲ դդ., էջ 161: Նաև՝ Դ. Ալիշան, Շնորհալի եւ պարագայ իւր, էջ 268: Ներբողի համառոտ տարբերակի վերլուծությունը և բնագիրը տե՛ս Գ. Մուրադյան, «Հովհան Ոսկեբերանին վերագրված «Հաշալի է մեզ տաւնս այսաւ եվ պայծառագոյն» սկսվածով Գրիգոր Լուսավորչի ներբողը (Ներսես Շնորհալու խմբագրմանը նախորդած՝ Համառոտ տարբերակ)», *ԲՄ*, 31, 2021, էջ 262-297: Ըստ Գ. Մուրադյանի՝ «... Համառոտ կարող է լինել Շնորհալու պատվիրած թարգմանությունը, իսկ ընդարձակը՝ նրա խմբագրած տարբերակը» (նույն տեղում, էջ 265): Նրա կարգված՝ ընդարձակ խմբագրության ֆննական բնագիրը (ինչպես և Շնորհալու պատվերով թարգմանված ևս 4 երկ) տե՛ս Մատենագիրք հայոց, ԻԲ հատոր, ԺԲ դար, Ներսէս Շնորհալի, գիրք Բ, Երևան, 2022, էջ 761-806: Շնորհալու խմբագրած բոլոր հինգ թարգմանությունները տե՛ս անդ, էջ 689-927:

⁴⁷ Մանրամասն տե՛ս Ա. Բոգոյան, «Այլագգի թարգմանիչները հայ մատենագրության մեջ», էջ 278-279:

⁴⁸ Լ. Խաչերեան, Հայագիր դպրոթեան ուսումնագիտական կենտրոնները. դպրոցները, դպրեվանքերը, վարդապետարանները, ճեմարանները, ակադեմիաները և համալսարանները միջնադարեան Հայաստանում և Կիլիկիայում (V-XVI դդ.), հ. 2, Լիզպոն, 1998, էջ 240-282: Նաև տե՛ս Ա. Ղազարոսյան, «Կիլիկիայի գրչության կենտրոնների սկզբնավորումը. Սև լեռան և Դրազարկի գրչության կենտրոնը», էջմիածին, 2008, օգոստոս, էջ 68-70:

⁴⁹ Է. Մ. Շիրինյան, «Դպրությունը Կիլիկյան Հայաստանի Սև լեռան հայկական վանքերում», էջ 353:

⁵⁰ Լ. Խաչերեան, Հայագիր դպրոթեան ուսումնագիտական կենտրոնները, հ. 2, էջ 364-365:

Վասիլ, ունելով ընդ իւր զգլխաւոր վարդապետսն զՄեղրիկ Սեւանեցին, որ զԴրագարկի սահմանն է կարգաւորեալ, և զԿիրակոս, շատ տօնս և յիշատակս սրբոց ի մարտի[ր]ողոքս ճաշագրոցն է յաւելեալ»⁵¹:

Այսպիսով, Գրիգոր Վկայասերը 1075/1076 թթ. Կոստանդնուպոլսում մեկնարկում է արգասավոր թարգմանական գործունեություն, որի նպատակն էր Բագրատունյաց թագավորության անկումից հետո ստեղծված նոր աշխարհաքաղաքական պայմաններում փորձել պաշտպանել Հայոց եկեղեցին բյուզանդական ոտնձգություններից՝ հարստացնելով եկեղեցական մատենագրությունն ու Կիլիկիայում հիմնելով ուսումնագիտական կենտրոններ: Կաթողիկոսը որոշ երկեր թարգմանելու նպատակով դիմում է օտարազգի հայերենագետներին, որոնք առատ վարձատրության դիմաց իրականացնում են այդ աշխատանքը. նախ օտարազգի թարգմանիչը բնագիրը բառացի վերածում էր հայերենի, այնուհետև տեքստը «վերստին արծարծում» էր Վկայասերի աշակերտներից կամ գործակիցներից մեկը: Կարծում ենք, հայ մատենագրության մեջ հանդիպող թարգմանական այս եղանակը կարիք ունի համապարփակ ուսումնասիրության, որը թույլ կտա ավելի լավ պատկերացում կազմել այս եղանակի կիրառման շարժառիթներին մասին:

DAVIT GEVORGYAN

THE TRANSLATIONAL MOVEMENT INITIATED

BY GRIGOR II VKAYASER

Keywords:

Grigor II Vkasaser, Kirakos Drazarkets'i, Byzantine empire, Cilicia, Constantinople, ecclesiastical relations, monasteries of the Black mountain, translational activity, educational centers.

In 1075/1076 Grigor Vkasaser (Martyrophil) started a prolific translational activity, trying to protect the Armenian Church from Byzantine encroachments, when a new geopolitical situation was created after the fall of the Bagratuni kingdom of Armenia. He enriched Armenian ecclesiastical literature, and with the help of his associates, established educational centers in Cilicia. For translating some writings, Grigor Vkasaser involved foreign translators generously paying them for their work. They translated the original Greek text verbatim into Armenian, and then the text was revised by an Armenian erudite. This method of translation requires a thorough study in order to gain a better understanding of the reasons for its use.

⁵¹ Գարեգին Ա Կաթողիկոս, Յիշատակարանք ձեռագրաց, էջ 305: Հմմտ. Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Ե-ԺԲ դդ., էջ 171:

ДАВИД ГЕВОРГЯН

ПЕРЕВОДЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ, НАЧАТОЕ
ГРИГОРОМ II ВКАЯСЕРОМ

Ключевые слова: Григор II Вкаясер, Киракос Дразаркеци, Византийская империя, Киликия, Константинополь, церковные взаимоотношения, монастыри Черной горы, переводческая деятельность, образовательные центры.

В 1075/1076 г. Григор Вкаясер (Мартирофил) начал плодотворную переводческую деятельность, пытаясь защитить Армянскую церковь от византийских посягательств, когда после падения Армянского царства Багратидов создалась новая геополитическая ситуация. Он обогатил армянскую церковную книжность и с помощью своих единомышленников основал образовательные центры в Киликии. Для перевода некоторых произведений Григор Вкаясер обращался к иностранным переводчикам, щедро оплачивая их труд. Они дословно переводили оригинальный греческий текст на армянский, после чего текст редактировали армянские вардапеты. Этот метод перевода требует тщательного изучения, дабы лучше понять причины его использования.